

Losonczy Ágnes: Hegedűs Andrásról.
A Szociológia kérdésére adott válasza.

Én 1963 óta vagyok az MTA Szociológiai Intézetében, - akkor még Kutatócsoportként indult - tulajdonképpen az alapító tagok közé tartozom. Számomra Hegedűs András tette lehetővé, hogy ide jöjjek, az ő aspiránusa voltam.

Zeneszociológiai kutatás volt a témám, ezzel kezdtem itt a szociológusi pályám. Nos, ha valami távol állt tőle, akkor *ez az* volt. Mégis rendkívül sokat köszönhetek neki, azért is, ahogyan hagyott dolgozni, - nagy szó ez egy főnöknél, - azért is, ahogyan kérdezni tudott. A kérdések néha jobban inspirálnak, mint a zárt válaszok. Kíváncsi volt arra, amit csináltam, érdekelte, ahogyan haladtam a zene és a társadalom kapcsolatának megfigyelésében.

Méltatást érdemel az, *ahogyan* "igazgatott", az a mód, ahogy ennek a kis intézetnek a szellemiségét kialakította, és az, ahogyan az embereket összeválogatta, dolgozni hagyta őket, és friss vitákkal meggondolkoztatott mindenkit. Hagyta azt, hogy 1960-as évek időszakát jellemző szellem, - ami nemcsak nálunk, hanem a világ különböző pontjain is a felébredt társadalomkritikai gondolkodás megjelenése volt, - áthassa az Intézetet is. Hogy az adott társadalmak nem "a minden világok legtökéletesebbikét" képviselik, hogy nem kell elfogadni se ott, se itt, amiben élni kell. Van mivel szembenézni, van mit átgondolni, mélyére kell menni a tényeknek, az okoknak, és a változtatás lehetőségének.

Személyes megbecsülésem mindenekelőtt az váltotta ki, hogy Hegedűs András óriási utat járt be. Jóformán egyedülálló fordulatra volt képes. Az *egyetlen volt* a kemény szocialista rendszer vezetői közül, aki múltjával szembenézett. Senki sem merete és nem tette meg azt, amit ő végigvitt, - ismereteim szerint. Hegedűs András a legkeményebb, legkegyetlenebb Rákosi-korszaknak volt vezető funkcionáriusa, majd ő volt az a miniszterelnök, aki aláírta a Varsói szerződést és a szovjet csapatok behívását; ő volt, aki 1956-ban teljesen hithűen a "végsőig", - talán még azután is - kitartott Rákosi Mátyás mellett, akit a szovjetek tankok menekítették ki az országból családjával együtt, hogy ne érje baj. A Szovjetunióban eltöltött néhány év alatt, különös módon már elindult benne egy megdöbbenésből, mondhatni megrettenésből és intellektuális gondolati erőfeszítésből táplálkozó mély megtisztulási folyamat. Megrázó átalakuláson ment át, olyan mélyen élte át azt, amit tett, amiben résztvett, ami körülötte és általa is végbement, amiért elsőrendű felelősséget kell viselnie. Ott, a választott / kényszerű emigrációban kezdte átgondolni személyes felelősségének és a rendszer bűneinek kapcsolatát is. Ehhez hasonló megrendülő és megrendítő megtisztulást én senkinél, sehol nem tapasztaltam. Hegedűs András vállalta és átélte a katarzist, ennek gondolati következményeit vitte a szociológiába, ezt írta meg könyveiben, cikkeiben. Az ötvenes évek szűk hatalmi rétegéből, - ma divatosan elitnek mondják - senki

nem állt elő azzal, hogy én bűnösnek érzem magam és nagy vétkeket követtem el az emberek ellen, a nemzet ellen vagy a baloldali szellemiség ellen, egyedül és kizárólag ő.

Mostanában a "szájtépés" elég gyakori és hangos mindenfelé, így a magasabb berkekben is. Mindig szeretném megkérdezni azokat akik Hegedűs Andrást vádolják, igaz vádakkal is, vajon átgondolták-e valaha hasonló módon a saját életüket. Akik lapítottak, akik kiegyeztek, akik szívesen éltek azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a korábbi rendszer nyújtott számukra, akik elfogadták a ma visszafelé gyalázott hatalmak kitüntetéseit, posztjait, amelyeket a szocializmus - ma gyűlölettel emlegetett - korszaka biztosított számukra, abban az időben, amikor Hegedűs András már a maga kínja és tapasztalata alapján szembefordult hajdani önmagával és a rendszer ellenzőjévé, mondhatjuk ellenzékévé vált. Vajon a Hegedűs Andrást ma vádoló hangosak, elmentek-e addig a mélységig mint az, akinek a fejét követelik. Ő megtette az utat József Atilla kívánalma szerint: *"Aki dudás akar lenne, pokolra kell annak menni, ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni."*

Lehet, hogy nem ment minden területen következetesen végbe mindent átgondoló megtisztulása. Voltak olyan elemek, bizonyos elvek vagy bizonyos események, amelyekbe még kapaszkodott. (1956 huszonötödik évfordulóján szereplést vállalt Berecz TV műsorában, Nagy Imre felelősségéről elég "pártszerűen" szólt.). Sokszor lehetett vitatni és vitattuk is nézeteit, ítéletét, álláspontját. Miért is kellett volna egyetérteni vele. Nem is igényelte. Ezek az akkor még keskeny törésvonalak váltak később éles különbséggé hajdani munkatársai és késői személyisége között, ezért is válhatott olyan szomorúan magányossá hosszú végzetes betegségében, amikor már kevesen osztották meg vele életerejé fogyatkozásával is bezáruló világában bemerevedő gondolatait.

De akkor, a hatvanas években és a hetvenesek elején is, tiszteletreméltó volt személyes lelki és emberi bátorsága, ahogyan múltjával szembefordulva kritikával látta és láttatta a szocialista rendszert is, miközben megőrizte baloldaliságát is.

Egyszer, amikor a hatalomról beszélgettünk, én inkább kicsit ugratva-provokálva kérdeztem, hogy azért ha mód lenne rá, belemenne-e még egyszer? Nem felejttem el, ahogyan elkomorodott, arcát bevilágító félmosolya eltűnt ahogy azt mondta: "Soha többet. Rettenetes tapasztalat amit én átéltem, amit én tettem, ez nem engedi meg azt, hogy én még egyszer bármilyen hatalom közelébe kerüljek."

Ez, az egész személyiségét érintő átformálódás, ez hozott a szociológia számára is igazi, nagy nyereséget. Két oldalról is. Egyrészt, *amivel* ő ezek után elkezdett foglalkozni, tehát a témák, szociológiai munkák sora, amelyeket elvégzett, másrészt azért, *ahogyan* ezt az intézetet oly különböző emberekből összehozta és vezette.

Nem is kell mást tenni csak felsorolni kik voltak itt ebben az első, 1963-69 között időszakban. Idehozta Lócsei Pált, aki közismerten akkoriban szabadult a börtönből, "1956-os" volt és itt kapott lehetőséget arra, hogy dolgozzon. Ide hozta azt a Varga Ivánt, aki szintén "1956-os" volt és nehéz

helyzet után került hozzánk, ahol vallásszociológusként dolgozott. Ide hozta Heller Ágnes, aki a Párt által kiátkozott Lukács-tanítványok közé tartozott és mielőtt ide került volna középiskolában tanított. Ide hozta azt a Szesztay Andrást, aki a kelet-magyarországi református közösség szellemiségének légkörén kívül, nemcsak a népiesek világát hozta, hanem mesterének Bibó Istvánnak az eleven hatását is. (Kitűnő munkája szólt a gátőrökről, többeknek adott megrendítő élményt.) Ide hozta Varga Károlyt, aki ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem vezető szociológus professzora és tudtuk, hogy az Eötvös Kollégium előtt szeminarista (kispapként) kezdte az életét. Német szakosként ő hozta "át" a modern német társadalomelméleti és szociológiai gondolkodást. Később Hegedűs hívta az Intézetbe Ferge Zsuzsát, aki nem maradhatott a Központi Statisztikai Hivatalban. Új emberként a KSH könyvtárából hozta át, és innen indult fényes szociológiai pályájára Szelényi Iván, aki Hegedűs András idején az Intézet tudományos titkára volt. Akkoriban kezdtek Konrád Györggyel együtt dolgozni, és készítették első közös kutatásukat a lakótelepekről. Mindezeket Hegedűs, mint igazgató "hozta össze". És szóljunk arról a Rozgonyi Tamásról, a fiatal közgazdáról, aki harminc éves munkabarátságuk után, talán az egyetlen volt közöttünk, aki elkísérte élete szomorú zárásáig Hegedűs Andrást. (Nem tudtam mindenkiről megemlékezni, aki fontos volt, elnézést érte.)

Egyik jelentős akciója volt, hogy szociológusokat és a szociográfus írókat egy közös kutatásra összehozta. Hegedűs, mint parasztszármazású, hajdani Györffy kollégista erősen vonzódott a szociográfiához. Kitalálta ezt a programot, és mintegy tizenkét szociográfust és csaknem ugyanennyi szociológust vont be a munkába. A kutatást Gyöngyös környékére szerveztük, összesen huszonkét témán dolgoztunk. Közöttünk voltak - a szociológusokon kívül olyan szociográfusok, - csak három nevet említsek - mint Csoóri Sándor, Tornai József, Kunszabó Ferenc. A szociológusok az empirikus vizsgálatot bonyolították, a szociográfusok interjúikkal irodalmi munkákra készültek. Igazi lelkes és dilettáns kutatás volt, dilettáns kettős érelemben is: először, mert korántsem volt "profí" munka, másodsor abban az értelemben is, hogy "dilettanto" módon dolgoztunk, igazi szórakozással és élvezettel végzett munka volt. Mégis többen érdekes és értékes írásokat hoztak létre a közös munkából. Hogy ki mit produkált belőle, az már az egyéni kedven, akaraton is múlt.

Tehát nem akárhonnan jöttek és akárkik lettek az alapító tagok, akikkel a szocialista rendszerben először engedélyezett első szociológiai műhely elindult. Kérdésemre, hogy tudott így választani, ennyi sokféle embert találni és összehozni, azt mondta: érdekes embereket akart idehozni, akik mind másoldalról látják a világot. Ma, ha nem lenne beteljesíthetetlenül is elkoptatott a "tolerancia" és a "pluralitás" fogalma, azt mondanám ez jellemezte Hegedűs András igazgatását. Ez olyan magatartás ami abban az időben (is) egészen egyedülálló jelenség volt.

Az is az igazsághoz tartozik, hogy csak a Hegedűs András tehette meg, hogy ennyi "flekkes" embert gyűjtsön az Akadémia által fémjelzett csoportba, a saját szárnyai alá. Nyilván azért tehette meg, mert amikor hazajött, a "pártelvtársak" még nem tudták, hogy ez a Hegedűs András, nem az a

Hegedűs, aki Rákosi miniszterelnöke volt Ezért merték rábízni "a burzsoá áltudomány" első műhelyének ilyen sajátosan összehozott csapatát. Amikor aztán kiderült, hogy itt egy *másik* Hegedűs kezdett működni, addigra már állt az Intézet. Annál erősebben korrigálta a hatalom hatvankilenc után. Akkori működésünk idején sértődött méltatlankodással emlegették a "puha diktatúra" képviselői hogy "bezzeg a legkeményebb rákosista kommunista diktatúrában vezető szerepet vállalt Hegedűs, bírálja a Kádár rendszert!" Micsoda szerepváltás! Nem tudták lenyelni és elfogadni azt, hogy mivé változott át Hegedűs András. Személyükben különösen bánthatta őket, hogy aki bebörtönzésük idején (Kádár, Aczél)a felső vezetésben volt, megtérve szovjet emigrációjából, annak megtisztulása éppen ellenükben történt.

Kérdés, hogy mikor és kinek van fogadókészsége ilyen változás elfogadására, hogy ez igazi megtisztulás, megigazulás-e? Egyáltalán hol, kinél és mikor lehet elnyerni a bocsánatot? Van-e irgalom? Az új tettek megváltoztathatják-e, - nem a korábbi tettek valóságát, - hanem egy ember megítélését. A képviselőházban egy éve valaki Hegedűs akasztását követelte.

A megtisztulás intellektuális úton is végbement nála, elindított egy szellemi . "korrekciós folyamatot". A katarzis szisztematikus gondolkodás útjára vitte, lépésről-lépésre haladva munkatársával Márkus Máriával egymás után előhívták azokat a témákat, amelyek a szocialista rendszer legfőbb tabui voltak. Jó szemmel, okosan és módszeresen kezdték kutatni először a társadalmi struktúrát, ami tudva levő, hogy érinthetetlen témának számított. A másik tabutéma, szintén Márkus Máriával, a munkásosztályról szólt, hogy mi a helyzet az üzemekben, és a munkáshatalomról szóló hazugságok közepette, mi történt magukkal a munkásokkal. Kutatásaik eredménye itt is távol állt a hivatalos állásponttól. Foglalkoztak a közösségekkel is, ez megint egyike volt a "szentséges" témáknak, kitértek a közösségi szerveződéseknek a diktatúrában való lehetőségeire és korlátaira. A bürokráciáról írt tanulmányainak nemzetközi hatása volt. Egyik írása nemrég került újra a kezembe, azt hiszem ma is igen figyelemreméltó gondolatokat fogalmazott meg benne. A "Nyugat" felfedezte magának Hegedűs Andrást, az egyik legtöbbet hívtott és hivatkozott szociológus volt, ha kelet-európai országokról "másként gondolkozó" társadalomkritikust akartak megszólaltatni.

A szociológiára igaz az, hogy amikor valaki válaszol a kor aktuális kérdéseire, a friss válasz később olyannyira beépülhet még a gondolkodásba, még a napi evidenciába is, hogy közhelynek és "innen" már érdektelennek tűnik. Hegedűs András válaszolt azokra a kérdésekre, amelyeket mint megtámadhatatlan dogmákat tartott fent a hivatalos ideológia és a párthatalom, sokat tett a társadalomról való gondolkodás "újraélesztéséért". Szociológia feltárásai mutatták, hogy valóságban "minden egészen másképpen van", amint ahogyan erről "fent" szólnak.

Hegedűs András komolyan törekedett arra, hogy kitekintsen a világba, olvasson, megismerje a szociológia klasszikusait és az aktuális irodalmat. Kezdetben teljesen tájékozatlan volt ezen a téren. Nem volt szakmája a szociológia. Őt a társadalom, az éles társadalmi ütközések átélése "képezte ki", saját korábbi funkciójában szerzett tapasztalatait, az azzal való

szembefordulás, és átgondolás volt az iskolája. Ez volt tapasztalatainak forrása. A világos átlátásra való törekvés volt a célja és ehhez olvasott "hozzá", kereste a könyvek segítségét. Saját bőrén élte át a társadalmi fordulatokat, – a maga fordulatait – ezek után akarta megismerni a mélyebb valóságot, ahogyan ezt az akkori eszközökkel meg tudta tenni és olyan elméleti mélységben és kitekintésben, amihez és ahogyan hozzá tudott jutni.

Nagyon elmélyült, szép munkakapcsolata volt Márkus Máriával, aki kritikus szemmel mért meg mindent, állandóan kérdezett, opponálta, amit gondoltak vagy együtt írtak. Szinte a klasszikus dialektikát példázták, (kérdés- állítás-cáfolat- kérdés) és így épültek tudományos eredményeik. Munkáik nagy érdeklődésre tartottak számot, de megnövelte jelentőségét a nyilvánosság terének zártsága, ott ugyanis minden nagyobb hatást váltott ki, mint ahogyan egy nyitott társadalomban történhet.

Igazgatása ugyanakkor nem járt együtt iskolateremtéssel. Én ezt nagyon pozitív értelemben mondom. Nem vált iskolateremtővé, aki tanítványokat és epigonokat teremt. Nem telepedett rá semmilyen értelemben munkatársaira. Hagyta, hogy ki-ki maga fussa be autonóm pályáját, azt tegyék, amit eszük és szívük szerint tenni akarnak. De végig megőrizte érdeklődését az iránt, amit ott bárki, bármikor csinált.

Azt nem tudom "bemérni", hogy Hegedűs András életéből és szociológiai munkásságából mi lesz? Tudománytörténet? Eszmetörténet? Egy drámai utat bejárt személyiség története marad-e majd a kései utódokra? Hogy a szociológiatörténet elmélyül-e munkásságába, elhelyezi-e és ha igen hová, ez már egy másik kor később megválaszolható kérdése.

Ebben a kis intézetben akkor sokféle ember volt együtt, nagyon intenzív szellemi élet folyt, sok vitával, izgalommal, lendülettel. Alig voltak akkoriban hasonló fórumok. Nem hiszem, hogy a magyar szociológiának lett volna ennél érdekesebb időszaka. Az újrakezdés periódusában reveláció volt minden új kérdés felvetése. Mivel előzőleg mindent letöröltek ami korábban élt, mint szociológia, az újraindulás szinte a semmiből történt. S a semmihez képest a kevés is sok, sőt sokkoló, ha igaz. Izgalmas társadalmi reflexiós és önreflexiós folyamatot élhattünk át.

Miközben keményen dolgoztunk, sokat kínlódtunk is, hiszen ez a közös időszak 1963-1969 között sem tartozott a könnyű időkhöz, mégis sok jókedvvel végeztük munkánkat. Ki-ki azzal foglalkozhatott, - persze a kor lehetőségeinek kereteiben - ami érdekelt. - Nyilván Lócsei Pált sem elsősorban a családszociológia érdekelt, azóta meg is írta 1956-os elményeit. Szelényi Ivánt és Konrádot sem a lakótelep izgatta a legjobban, hanem amiről később emigrációs következményekkel írtak. Engem nagyon érdekelt a zene és a szociológia, különösen arról az oldalról, hogy a nagy zenei megváltó programok, (anyanyelvi zenei kifejezés, mindenkié legyen a zene,) ugyan milyen társadalmi valóságon csattantak el. Hogy a szellemi élet zártsága-nyitottsága milyen rejtett csatákon keresztül juttatja érvényre a zenei közönség akaratát a kultúrpolitikai elképzelésekkel szemben.) Végül is azzal foglalkozhattunk, ami az adott lehetőségeken belül legközelebb állt az érdeklődési területünkhöz. Ennek lehetett örülni. Annak is, hogy eredeti és /vagy okos emberekkel együtt, élvezve a pezsgő vitákat dolgozhattunk.

Minden március 15-én, az intézet alakulásának évfordulójára nagy vidulások közepette készítettük a pamfleteket, senki nem úszta meg a humorunk fricskáit, senki nem kapott kegyelmet, és majdnem mindenki értette a tréfát.

Szociológusi pályámnak egyik jelentős állomása volt 1968-69-ben a Békés-megyei kutatás. Erdei Ferenc szólt Hegedűs Andrásnak hogy a megyében szívesen látnának szociológusokat, segítsenek megérteni mi is történik a békési társadalomban. Hegedűs András megkérdezett: "Ágnes, nem akarja megváltani Békés-megyét?" Persze hogy vállaltam. Szerveztünk egy csapatot, benne volt: H. Sas Judit, Kónya Judit, Kárpáti Zoltán. Kitűnő, azóta "nagymenő", akkor szociológus palánták vettek részt a kutatásba. Egyik kérdés nyitott utat másik felé: népművelési kérdésekből lett az életmódkutatás, Sas Judit családkutatása, értékszociológiai elemzés, a történeti modellek hatásának vizsgálata.

Úgy gondolom, hogy a szociológia több évtizedes betiltása után ez a kezdés, egy ilyen megújulás, mindenképpen nyereséget jelentett. Amikor Hegedűs András 1969-ben a cseh bevonulás elleni tiltakozása miatt kizárták a Pártból és eltávolították az Intézet éléről, akkor az egész Kutatócsoport tiltakozott, szóba is került teljes felszámolásunk is. Az újonnan kinevezett igazgatónak, Kulcsár Kálmánnak elég sokat kellett ügyködni, hogy az intézetet elfogadhatóvá tegye mind a felsőbb Pártszervek, mind az Akadémia számára. A "kritikai szociológia" ezután kapta a negatív felhangot, a szakszociológia lett a kulcsszó és az "igazi professzionalitás" a cél. Az ideológiai harc jegyében az Akadémián 1973-ban megrendezett társadalomtudományos- filozófiai vita kiátkozási határozatokkal zárta ülését, így megszabadulhattak a Budapesti Iskola tagjaitól, szellemi értékeik nyomasztásától is fellelegezve. A veszteséglista növekedett, egy határozat alapján kitétek az Intézetekből a kényelmetlenné vált "nehéz" embereket, 1973-ban, így került ki Hegedűs után négy évvel, Heller Ágnes és Márkus Marisa, (a Filozófiai Intézetből Márkus György és Vajda Mihály,). Majd 1974-ben belügyi beavatkozás nyomán, az Akadémia jóváhagyásával kényszerült emigrálni Szelényi Iván.

Azt gondolom, hogy most amikor Hegedűs Andrásra emlékezünk, lehet hogy korábban meg kellett volna tenni, jobb lett volna még az életében erről *neki* beszélni, de az ma különösen fontos, hogy a dolgok a helyükre kerüljenek. Ne válhasson politikafüggővé vagy a politikai demagógia eszközévé az, ami nem oda tartozik. Amit Hegedűs tett, ahogy leszámolt a maga múltjával, ahogy szeretett volna megtisztulni és ennek szellemében akart hatni a világra, ahogyan a szocialista tabukat a valóságban megmérte, ez komoly tett volt. Teret biztosított a szociológiai munkának, hatásos szellemi erjesztő folyamatot indított el, ami, ha úgy tetszik egészen a rendszerváltozásig vezethető. Itt, ebben az intézetben 1963-ban kezdődött el a "másképpen gondolkodás", amiben különböző tudományos és szellemi értékű munkák születtek. Lehet sokféleképpen értékelni tudományos érték vagy történetiség szempontjából, de az érdemet sem Hegedűs Andrásról, sem az akkori Intézettől elvenni nem lehet.